

НАШІ ПАМ'ЯТКИ

ЗАГАДКОВІ КОНТУРИ КОРОЛІВСЬКОГО ХОЛМА

Столиця Королівства Русі часів короля Данила Романовича тривалий час була поза увагою дослідників. Перша літописна згадка про Холм датована 1223 р.¹, але, з огляду на проблеми датування Галицько-Волинського літопису, вона не надто певна. Під 1235 р. чи радше влітку 1236 р., під час нового спалаху боротьби за Галич між Данилом Романовичем та його шурином, чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем, військо союзного останньому мазовецького князя Конрада стояло на тому місці, де згодом розташувався Холм². Про це можна твердити також зі звітки, поданої під 1248 р., яка, найвірогідніше, належить до осені 1234 р.³ А під 1238 р. вперше згадано про перебування у Холмі самого князя Данила Романовича, звідки він виступив у похід на Галич⁴. Найвірогідніше, з кінця 1220-х по 1238 р. відбувався перший етап будівництва Холма, який на той час обмежувався спорудженням замку-дитинця на Гірці з церквою св. Івана⁵.

Цей „градъць малъ“ і вистояв під час походу війська Бату взимку 1240/1241 р.⁶ Напевно, Холм, подібно до Кременця та Данилова, врятувало вигідне розташування дитинців на високих крутих горбах, куди майже неможливо було підтягнути облогу артилерію, а також невеликі розміри самого населеного пункту порівняно з іншими волинськими містами. Все-таки будівництво інтенсивно тривало і в 1238—1240 рр.⁷ якесь підграддя вже було, а монголи його запалили, бо під час прохо-

дження їхніх військ там згоріла церква Св. Трійці⁸.

Після повернення Данила у 1241 р. Холм став його постійною резиденцією. Звідси на початку літа 1242 р., отримавши від половця Актая звістку про нове вторгнення на Волинь монгольських військ, він вирушив на допомогу братові Васильку під Володимир⁹. 1244 р. звідси виступило військо князя Данила до Любліна, причому цей шлях (60 км) було подолано всього за добу, рухаючись з важким обозом із металевими машинами¹⁰. Туди ж, до Холма, повернувся князь після переможної битви під Ярославом наступного року, ведучи зі собою полонених¹¹, а також 1253 р.¹² — з чеського походу.

Останнє повідомлення дає можливість стверджувати, що перший собор Св. Богородиці в Холмі вже стояв на початку осені 1253 р. Можна припускати, що саме в цьому храмі 1254 р. відбувалися церемонії шлюбу Шварна Даниловича з донькою Міндовга та постриження в ченці литовського князя Войшелка Міндовговича¹³.

Третій інтенсивний період забудови Холма (1241—1256) закінчився у 1256 р.: сталася перша трагедія Холма — велетенська пожежа, яка налякала всю округу (йшла війна з Куремсою (еміром Коренцою чи улусбеком Курумиші?) і люди, подумавши, що монголи здобули Холм, почали розбігатися по лісах¹⁴). У цей період і було збудовано собор Св. Богородиці. Звідки взято ресурси для таких грандіозних робіт після монгольського погрому?

¹ „Бѡу же изволившю · Даниль созда градъ · имєнемъ Холмъ · создание же его ю иногда скажем · Бжїею же волею избранъ бѣи и поставленъ бѣи · Иванъ пискоупъ · княземъ Даниломъ ѿ клирова · великоє цркви стои Бѣи · Володимѣрской · бѣ бо преже того пискоупъ Асафъ · Иоургровьскыи ю иже скочи на столь митрофоличъ · и за то свѣрженъ бѣи стола своего и перевѣдена бѣи пискоупына во Холмъ“ (Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ).— Москва, 2001.— Т. 2.— Стб. 740).

² „Кондратови же ставшю · кде нынѣ гра Холмъ стоитъ“ (Там само.— Стб. 775).

³ „и еще бо Холмоу не поставлено бывшю · Даниломъ“ (Там само.— Стб. 799).

⁴ Там само.— Стб. 777.

⁵ „Холмъ бо городъ сиче быѣ созданъ Бжїимъ велєнемъ Данилови бо князашю · во Володимѣрѣ созда градъ Оургорєскъ · и постави во немъ пискоупа · изадашю же ємоу по полю · и ловы дѣюшю · и видѣ мѣсто красно · и лѣсно на горѣ · Шбѣходашю шкrouгъ его полю · и вопроша тоземѣць · како именується мѣсто се · уни же рєкоша Холмъ ємоу · има єсть · и возлюбивъ мѣсто то · и помисли да сожигеть на немъ градѣць малъ · Шбѣшаса Боу и стму Иваноу Златооустоу · да створи во има его · цркъвь и створи градъць малъ“ (Там само.— Стб. 842).

⁶ „Холмъ · шдержалъ бо бѣаше Бѣ ѿ безбожныхъ Татаръ“ (Там само.— Стб. 789).

⁷ „И видѣвъ же ꙗко Бѣ помощникъ ємоу и Иванъ спѣшникъ ємоу єсть и созда градъ иныи · его же Татарове не возмогоша прияти · єгда Батыи всю землю Роускою поима“ (Там само.— Стб. 842—843).

⁸ „Тога и црѣвь стои Троицъ зажьжена быѣ и паки роздана быѣ“ (Там само.— Стб. 843).

⁹ „затворивъ Холмъ · єха ко братоу си Василкови“ (Там само.— Стб. 794).

¹⁰ „удиного днє быѣта подѣ градом ис Холма · со всеми вои и працами“ (Там само.— Стб. 796).

¹¹ „идеє же в Холмъ · с колодники многими · иже бѣ создалъ самъ“ (Там само.— Стб. 805).

¹² „и приде во гра Холмъ · с чєстѣю и со славою в домъ Пречѣтоѣ · падѣ поклониса · и прослави Ба · ѿ бывше не бѣ бо никоторыи князь · Роускый воевалъ землѣ · Чѣшьское · и видѣвша со брамъ своимъ · и бѣи в радости велицѣ · и прибываше в домоу стого Ивана во городъ Холмъ с веселиємъ · слава Ба и прчѣтоую его мтръ · и стго Ивана Златоуста“ (Там само.— Стб. 826).

¹³ Там само.— Стб. 830—831.

¹⁴ „за грѣхы · загорѣтѣ Холмови ѿ шканыныхъ бабы си же потомъ спишемъ ѿ создании градъ · и оукрашение црк · и шного погибєли мнозѣ · ꙗко всемъ сжалитися · сицю же пламени бывшоу · ꙗкоже и со Львова зрацѣ видити по полємъ Белзьскимъ ѿ горєния силоного пламени людемъ же видацимъ · ꙗлц ѿ Татаръ зажьженъ бѣ град · и вбѣжаша в мѣста лѣсна и тѣмъ не могоша сбиратиса“ (Там само.— Стб. 841).

Це питання потребує окремого дослідження, тому лише побіжно торкнемося його. Автор Холмського літопису фіксує наплив прийдешнього населення, конкретизуючи його в такому порядку: „Нѣмцѣ и Роусь . иноазычники . и Лахы”¹⁵. Німецьке населення, переважно ремісниче, приваблювалося тим же магдебурзьким правом (фрагмент свідчить, що автор літопису був ознайомлений як з цеховим устроєм, так і з колоні-

пили Галицької землі. Постраждала Волинь, але значно менше, ніж Чернігівщина чи Рязанська або Володимиро-Суздальська землі. Біженцям із Чернігівщини чи Київщини значно легше було втікати на захід, ніж на північ. Так само і полонені, яких князь приводив до Холма, здебільшого осідали тут як княжі *рядовичі*. Можна стверджувати, що кількість населення регіону в цей період постійно зростала, що і зафіксував перший холм-

Розкопки палацу короля Данила в Холмі.
Експедиція А. Буко. 2011 р. Фото В. Петрика

заційною політикою князя, який, проводячи реформу та переозброєння війська, запрошував фахівців переважно цієї справи: сідлярів, майстрів з виготовлення луків і тул для стріл, а також ковалів) та дозволом ставити свої храми¹⁶. Так само запрошували поляків та інших чужоземців (можливо, угорців, литовців, чехів, ятвягів, а також вірмен¹⁷ і караїмів¹⁸). Другими в цьому списку стоять русичі, тобто біженці зі земель, які найбільше постраждали від монголів. Треба звернути увагу, що 1240 р. монголи майже не заче-

ський єпископ Іван — сучасник подій, можливо, перший холмський єпископ Іван (до того клірик собору Св. Богородиці у столичному Володимирі), якого вважають автором або редактором Холмського літопису 1261 р.¹⁹

Холмський літопис — єдине джерело, в якому сучасник описав вигляд його храмів у XIII ст. В описі церкви св. Івана Золотоустого привертає увагу опис використання у вікнах римського скла, тобто вітражів, не характерних для східної візантійської традиції²⁰. Під час будівництва та оздоб-

¹⁵ „видивъ же кнѣзь Данило ꙗко Боу поспѣвающоу мѣстоу томоу нача призвати . приходаѣ Нѣмцѣ и Роусь . иноазычники . и Лахы и дахоу днѣ и оуноты . и мастерѣ всаици бѣжахоу ис Татарѣ . сѣдѣлници и лоучници . и тоулници . и коузницѣ . желѣзоу и моди и среброу . и бѣ жизнь . и наполниша дворы . шкрѣтъ кра полѣ села“ (Ипатьевская летопись.— Стб. 843).

¹⁶ Див.: Войтович Л. Князь Лев Данилович.— Львів, 2012.— С. 48, 106—109.

¹⁷ Див.: Дашкевич Я. Розселення вірмен в Україні в XI—XVIII ст. // Дашкевич Я. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть: Збірник наукових праць.— Львів, 2012.— С. 213, 223.

¹⁸ Див.: Дашкевич Я. Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: Статті й матеріали.— Львів, 2005.— С. 74—91.

¹⁹ Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори).— К., 1958.— С. 66—76.

²⁰ „созда же цркъвъ стого Ивана красною и лѣпоу . здане же еѣ сичѣ быѣ . комары с кардо угла преводѣ . и стоуанье ихъ на чѣтырѣхъ головахъ члвчѣкихъ . изваано отъ нѣкоего хытрѣчь . шкѣна . г . окрашена . стѣклы Римьскими . входащи во олтар . стоуста два столпа . ѿ цѣла камѣни . и на нею комара . и выспрѣ же вѣрхъ оукрашенѣ . звѣздами

лення цього храму використовували як матеріали, так і майстрів з різних регіонів. Виходячи з логіки опису холмського дитинця, можна припускати, що храм Івана Золотоустого розташовувався неподалік вежі-донжона Холмського замку²¹. Недалеко в саду або, прилягаючи до нього, містився й інший храм Холма — церква Козьми і Дем'яна²², але Богородичний храм літописець відніс до найважливіших пам'яток Холма²³.

Після спустошливої пожежі Холма 1256 р. Данило Романович до 1260 р. відбудував місто та його храми²⁴.

Холм, який по смерті короля Данила у 1264 р. перетворився на столицю удільного Холмського

Розкопки брами палацу князя Данила в Холмі.
Експедиція А. Буко. 2011 р. Фото В. Петрика

князівства, 1387 р. увійшов до складу Польського королівства, з 1434 р. став центром Холмської землі Руського воєводства, а після першого поділу Польщі у 1772 р. відійшов до Австрійської імперії. У 1807 р. Наполеон утворив з частини польських земель Велике герцогство Варшавське, куди було

включено і Холм. З ліквідацією цього утворення 1815 р. Холм увійшов до складу Російської імперії і 1911 р. навіть на короткий час став губернським центром. Тоді Холм безперервно був центром Холмської єпархії (православної, пізніше унійної, а згодом знову православної), створення римо-католицької єпархії у 1401 р. не завадило її діяльності, оскільки центр цієї єпархії невдовзі перемістився у Красностав. А у другій половині XIX ст. православний холмський єпископ став варшавсько-холмським ієрархом, якому була підпорядкована Православна церква Царства Польського. З утворенням Другої Речі Посполитої Холм увійшов до її складу, а його кафедральний храм перейшов до римо-католиків. 1940 р. храм повернули православним і тут на Холмському соборі був поставлений холмсько-підляський єпископом УАПЦ Іларіон (відомий політичний діяч та історик Іван Огієнко, 1882—1972), а у 1944 р. — митрополитом. З 1945 р. собор належить Римо-католицькій церкві.

1911 р. розкопки на Княжій гірці, де стояли дитинець і палац короля Данила, розпочав відомий російський архітектор та археолог Петро Покришкін (1870—1922), але їх перервала Перша світова війна. І лише у 2010—2011 рр. польській археологічній експедиції під керівництвом Анджея Буко з участю Томаша Дзенювського та Станіслава Голуба і львівського археолога Василя Петрика вдалося розкопати значну частину території дитинця²⁵. Відкриття цих дослідників стали сенсацією, відразу давши можливість віднести пам'ятки Холма до пам'яток європейського значення. Архітектура королівського палацу перевершила всі найвідважніші сподівання.

Але дослідження Холма тільки розгортаються. Стали можливими проведення розкопок усередині Богородичного храму (нині чинний храм звів ще в середині XVIII ст. архітектор Паоло Фонтан на місці розібраного храму, який збудовано в середині XVI чи на початку XVII ст. на місці Богородичного храму XIII ст. Він став усипальницею для короля Данила, його синів Романа та Швар-

златами на лазорѣ · вноутрѣни же єи · помостъ бѣ слить ѿ моди · и ѿ шлова чѣа ꙗко блещатиса ꙗко зеркалоу · двори же єи · двоа оукрашєны · каменѣм Галичкы бѣлымъ · и зелєнымъ Холмѣскимъ тєсанымъ · оузори тѣ · некимъ хытрѣчємъ Авдѣем · прилепы ѿ всѣхъ шаровъ · и злата · напредѣ ихъ же бѣ издѣланъ Спѣсъ · а на полоунощны · сты Иванъ · ꙗкоже всимъ зрацимъ дивитиса бѣ · окраси же иконы єже принєсе ис Кыєва · каменѣм драгымъ · и бисєромъ златымъ · и Спса · прѣтоє Бѣдѣ иже ємоу сєстра Фѣдора · и вда изъ монастыра Фѣдора · иконы же принє изо Оуруочєго · Оустрѣтєньє · ѿ штца єго · дивоу подобны · ꙗже погорѣша во цркви стоєго Ивана · шдинъ Михайль штєса · чюдны тѣхъ · иконъ и колоколы прєнєсе ис Кыєва · другиа тоу сольє то всє шгнь попали“ (Там само.— 843—844).

²¹ „вежа же средѣ города висока · ꙗкоже бити с неѣ шкрѣтъ града посадана каменѣм на высоту · єї лакоть · создана же сама · дєвомъ тєсанымъ · и оубѣлена ꙗко сырѣ · сватащиса на всєи стороны · стюденѣць рєкомыи кладазь близъ єа бѣ · сажєнии имоущи · л є · “ (Там само.— Стб. 844).

²² „посади же садъ красєнь · и созда цркъвь стѣма безмѣздникамо во чѣтъ имать · д · столпы ѿ цѣла камєни · истєсанаго · держаща вѣрхъ · с тѣхъ же другѣи · и волгарь прєстѣго Дмитрєа стоить же ти · прєдѣ бочными дєврми красєнь · принєсєнь издалєча“ (Там само.— Стб. 845).

²³ „Созда же цркъвь привѣликоу · во градѣ Холмѣ · во има прєстѣя приснодѣвныа Мрїа · величєствомъ · красотоу · нє мєнє соущихъ дрєвни · и украси ю прєчюдными иконами · принєсе же · чашю ѿ зємла Оугорьскыа · мрамора багряна · изваѣноу моудростю чюдноу и змєвы главы бѣша шєроугъ єа · и постави ю прє дєврми цркъвными · нарѣцаємыми · црѣкыи · створи же в неї · крєстилницю · крѣтити водоу · на стоє Боавлєнии створи же в неї блжєныи пискоупъ Иванъ · ѿ дрєва красна · точєнь · и позлащєнь · днѣ · и внѣ дивлєнию подобєн“ (Там само.— 845—846).

²⁴ „и паки помолѣвса Боу · и сода · и твѣжъ · и вѣша вєжѣ же такоє · нє возможе создати · бѣ бо грады иныа жижики противну безбожнымъ Татаромъ · за то нє сода єа“ (Там само.— Стб. 845).

²⁵ Buko A. Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu // *Archaeologia Historica Polona*.— 2005.— Т. 15/1.— S. 69—83; його ж. Некоторые проблемы археологии и истории средневековых Холма и Столпы в свете новых исследований // *Записки Института истории материальной культуры РАН*.— 2009.— № 4.— С. 199—221; Dzieńkowski T. Rozwój przestrzenny Chełma w średniowieczu na podstawie badań archeologicznych // *Rocznik Chełmski*.— Chełm, 2010.— Т. 14.— S. 7—28; Dzieńkowski T., Gołub S. Tajemnice książęcej rezydencji // *Kultura Chełmska*.— Chełm, 2012.— Roc. 5. S. 6—7; Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca na „Wysokiej Górcie” w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010—2012 // *Княжа доба: історія і культура*.— Львів, 2013.— Вип. 7 (у друці).

на, правнука Михайла та інших достойників...). Працює спільна польсько-українська експедиція, де до польської екіпи Анджая Буко приєдналася українська на чолі з проф. Львівської політехніки Миколою Бевзом, у складі відомих львівських археологів Юрія Лукомського, Василя Петрика, Віри Гупало та Володимира Белза. Консультанти-історики експедиції — професори Даріуш Домбровський (Бидгощ) та Леонтій Войтович (Львів). Експедиція має перші успіхи: віднайдено частину стін Данилового собору з кладкою готичної цегли, що теж є невеликою сенсацією. Робота експедиції, яка запланована до 2017 р., стала можливою за-

вдяки фінансовій підтримці українського мецената Петра Порошенка.

На черзі продовження розкопок княжого палацу і укріплень дитинця. Загадкові контури княжого Холма оживають.

В руки експедиції потрапили перекладені польською мовою спогади холмчанина Семена Любарського за 1940—1942 рр. (*див. далі*). Вони хоч і мають відгомін польсько-українського протистояння цих років, але й розкривають невідомі досі сторінки діяльності єпископа Іларіона (Івана Огієнка) в Холмі, тому будуть цікавими для широкого загалу.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ДОДАТОК

Семен ЛЮБАРСЬКИЙ

ХОЛМСЬКІ СВЯТІ КРИПТИ ТА ЇХ ІСТОРІЯ

З давніх-давен не тільки в Холмі, а й у всій Холмщині, ходили чутки, що під холмським кафедральним собором, під Святою горою Данила і навіть під Холмом пролягають підземні коридори (катакомби і печери). Але нікому не спадало на думку хоча б побіжно дослідити їх. Головною причиною цього було небажання поляків і росіян провадити ці дослідження. До підземель холмського собору вели три входи: зі середини собору, з підземель архиєрейського палацу і з підземель соборного причілкового будинку, що стоїть на північному боці, ліворуч від собору. Холмські святі крипти розташовані між фундаментами собору. Хто і навіщо замурував вхід до підземелля з палацу єпископів і соборного будинку, — не відомо.

1846 р. один зі священників з підземель палацу єпископів спустився в підземелля собору і потрапив до крипти, в якій були поховані холмські князі.

У 1840 р. під час розкопок у нижній частині присоборного саду (на північ від храму) також натрапили на вихід з підземного коридору, який був засипаний.

1936 р. під час закладання водогону міська рада, з міркувань безпеки, розпочала деякі дослідження в тій частині підземних тунелів, яка перетинається з трубами. На Любельській вулиці, поблизу костельного саду, відкрили вхід, через який можна потрапити в підземелля під містом.

Дуже легко можна дістатися до одного з найбільших підземних лабіринтів підземель з півдалу будинку на вулиці Любельській, 27.

Хто викопав підземний лабіринт під Холмом, без ретельного дослідження відповісти важко. Можна припустити, що ці коридори, ймовірно, утворили під час видобутку крейди (Холм розташований на підземних покладах крейди і вапна). Цілком можливо, однак, що підземні коридори могли слугувати людям укриттям під час воєн, від яких часто потерпали як Холм, так і його околиці. У далекому минулому підземелля могли бути навіть заселені первісними людьми.

Ні літописи, ні історичні джерела не дають докладної інформації про підземні коридори. Деякі коридори вириті в крейді, деякі з них муровані.

Під час панування Росії холмські святі крипти були закриті для громадського користування. Всі вони були замурувані, а труни стояли недоторканими до часу захоплення собору поляками (1920). У той час, коли собор належав полякам, вхід до підземелля також був заборонений.

19 квітня 1940 р. собор з криптами перейшов до українців. Після обстеження підземелля і крипт зафіксовано жахливу руйну і осквернення останків похованих там людей. Труни були знищені або зламані, скрізь розкидані кістки мертвих, деякі крипти відкриті, а знайдені в них труни були не тільки переставлені, але мали навіть вирвані віка (кришки). До підземелля нанесено багато солом, накидано каміння та інше сміття. Старий вхід до підземелля з внутрішнього боку собору (міститься під кафедрою єпископа) був упорядкований, вели до нього дерев'яні сходи, замурувані поляками. Сходів більше не існує, тепер ви можете спуститися в підземелля тільки по драбині. В такому жалюгідному стані українці дістали у спадок від поляків собор і крипти.

Хто похований у криптах?

Літописи та інші історичні джерела свідчать, що і Свята гора Данила, і Холм часто потерпали від великих пожеж, викликаних необережним поводженням з вогнем і внаслідок

войовничих вторгнень диких народів і татар, турків, ятвягів, литовців, поляків, угорців та ін. Вогонь знищив все, у тому числі чимало цінних холмських документів — як церковних, так і міських. Деякі документи холмські єпископи вивезли під час переїзду в інші єпархії, наприклад, холмський єпископ у 1734—1779 рр. Максиміліан Рилло передав церковні документи, що стосувалися Південної Холмищини, до Перемишля, де вони донині зберігаються у місцевому архіві Перемишльської духовної консисторії. Один з холмських єпископів вивіз частину документів до Володимира-Волинського, де під час пожежі всі вони згоріли.

На основі цих матеріалів, які вдалося зібрати сьогодні, ми можемо твердити, що під холмським кафедральним собором у його святих криптах лежать останки українських королів, князів, київських митрополитів, холмських єпископів, архимандритів, ігуменів, а також відомих міщан. Спочивають тут: король Данило Романович (1264), князі Шварно Данилович (1268), Михайло Юрійович (1284), Володимир Василькович, Юрій I (1316), син князя Семен Юрійович (1376), князь Юрій II (1392) і володимирський князь Федір.

З грона холмських православних єпископів тут поховані: єпископи Фільцег (1534), Йона Сосновський (до 1546 р.), Василь Бакав (1552) і єпископ Захар Іляшкевич (після 1570 р.).

Ініціативи щодо впорядкування святих холмських крипт

У жалюгідному і негідному для нехристиян стані православні українці дістали у спадок від поляків підземелля кафедрального собору в Холмі.

Коли на Святу гору Данила прибув його преосвященство Іларіон, холмський і підляський архієпископ, і оглянув підземелля собору, то його охопив смуток і розпач. Єпископ вирішив у найближчому майбутньому розпочати впорядкування крипт і закласти там церкву святого пророка Даниїла, покровителя князя Данила Романовича.

Згідно з проєктом інженера Сергія Тимошенка, у святих холмських криптах збудовано сходи, що вели до крипт, розташовані ззовні церкви (з її південного боку), в невеликій прибудові. До крипт веде вхід завширишки 1 м 10 см і заввишки до 1,90 метра, що складається з 14 сходів. Крипти на вході, з лівого і правого боків, замуровані. Є там труни з кістками, які лежали в них упродовж століть, а також з кістками, що були впорядковані після руйнації. Це тлінні останки незнаних нам єпископів. Тут знайдено митру й омофор. Крім того, у правій стіні замуровано крипту з кістками. Замувано також крипту, яку зруйнували поляки. У тій крипті поховані єпископи, про що свідчать рештки збережених до наших днів єпископських шат. Крипта з лівого боку проходу не ушкоджена, вона закрита. Крім того, в тій же стіні є вихід до собору, замурований поляками. Ведуть туди дерев'яні сходи. За тим виходом є відкрита крипта, в якій розбиті труни і порозкидані кістки. Навпроти цієї крипти тягнеться коридор, що веде до наступних крипт, які вже впорядковані, але не поштукатурені, щоб відвідувачі мали змогу побачити первісний вигляд печери, а також для того, аби уможливити археологам проведення розкопок. У правій стіні коридору, у вибитому отворі зроблено вікно, через яке можна оглядати крипти з гробами померлих єпископів. Далі є вхід до крипти, в якій закладено церкву св. пророка Даниїла. Всі стіни і стеля, за винятком правого коридору, поштукатурені. У церкві встановлено віттар та іконостас. При обох стінах церкви стоїть по дві труни з кістками невідомих осіб. Вони прикриті червоними оксамитовими покривалами, обшитими в нижній частині золотими торочками. На верхній частині покривал нашиті жовті тризуби з хрестом на блакитних щитах, оброблені золотими кантами. Над трунами висять червоні лампи і таблички з видрукваними іменами князів, похованих у криптах. У крипті ліворуч від церкви, так само як у церкві святого пророка Даниїла, встановлені дві прикрашені труни. Між ними, при стіні, встановлено хрест, перед яким висить велика фіолетова лампа. На стінах церкви розвішено святі образи, прикрашені вишитими рушниками і квітами.

1 вересня 1942 р. задум архієпископа Іларіона був зреалізований. Церкву і крипти урочисто освячено і відкрито. Єпископ виголосив змістовну проповідь про український некрополь.

Варто пам'ятати, що 1 вересня 1942 р. — історичний день для всієї української нації, день відродження українського Пантеону, який постав завдяки ініціативі і постійній турботі архієпископа Іларіона.

Переклад з польської Галини ОСТЮК

